

Др Валентина ЖИВКОВИЋ*

КУЛТ СВЕТЕ КЛАРЕ У КОТОРУ (XIV – XVI ВЕК)

ИЗВОД: На основу сачуваних писаних и ликовних извора разматране су етапе прихватања и развоја култа оснивачице другог фрањевачког реда, свете Кларе, у позносредњовековном Котору. Убрзо након доласка фрањеваца у Котор, изграђен је и манастир клариса, прво надомак града, а потом и унутар самих бедема 1364. године. Штовање свете Кларе у которској средини добило је посебан акценат укључивањем представе ове светитељке у оквиру сликане декорације катедрале Светог Трипуна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Света Клара, Котор, култ, фрањевачки ред, катедрала Светог Трипуна

Улога фрањевачког женског реда у религијском животу касно-средњовековног Котора била је изузетно снажна. Развој клариса је био праћен прихватањем и јачањем култа оснивачице реда, свете Кларе (1194-1253). Несумњиво сведочанство о томе представљају два догађаја. Први је изградња манастира клариса, прво надомак града, а потом и у оквиру бедема, док је други сликање представе свете Кларе у оквиру фреско декорације катедрале Светог Трипуна. За стицање заокружене слике о снажењу реда клариса у Котору током прве половине XIV века потребно је паралелно анализирати расположиве изворе, писане и ликовне.

Два фрањевачка реда, први намењен мушкарцима и други женама, имала су у својој матичној средини готово паралелан развој. Нешто другачију динамику прихватања просјачки редови су имали у другим областима. У Котор су фрањевци дошли из Дубровника 1265. године.

* Аутор је научни сарадник у Балканолошком институту САНУ Београд.

Првобитно су имали само једну кућу за становање која се налазила на Шурању изван градских зидина, вероватно на истом месту на којем је 1288. године саграђен њихов манастир са црквом Светог Фрање. Као ктитор овог манастира помиње се краљица Јелена Анжујска. Исте године када и у Котору, краљица Јелена је основала фрањевачке манастире у Бару, Скадру и Улцињу. Фрањевачке мисије у Котору, Бару, Улцињу и Драчу одвијале су се под покровитељством дубровачког огранка реда.¹

Изгледа да је убрзо након доласка фрањеваца у град, део црквене структуре Котора постао и други фрањевачки ред свете Кларе. У науци је било уобичајено да се као почетак историје реда клариса у Котору узима година 1364, када је изграђен манастир Свете Кларе у оквиру градских зидина. Међутим, извори говоре да је бар три или четири деценије пре изградње манастира у граду постојао изван бедема женски фрањевачки манастир. Ова чињеница демантује досадашње мишљење да је изградња манастира у граду значила и долазак другог фрањевачког реда у Котор. Наиме, најранији помен которског манастира клариса јесте законска одредба о избору манастирских прокуратора која је донешена за време бискупа Рајмунда Агоутија (1331-1334). Према овом закону сваке године треба да се бирају два племића прокуратора и дефенсора за било који манастир которске општине, што је у тексту одредбе прецизирано следећим примерима “*ut est Monasterii S. Georgii de Gulpho, Monasterii poncellarum, sive Sanctae Clarae de Catharo, et Monasterii S. Petri de Surana, et omnia alia monasteria, quae pertinent ad nostram Communitatem.*”² Будући да су се манастири Светог Ђорђа и Светог Петра налазили изван градских зидина, сасвим је извесно да је и поменути првобитни манастир Свете Кларе био изван бедема, на територији која је припадала которској општини. Није познато када је овај манастир основан, али је у време када се помиње свакако већ имао одређени историјски развој.

Ново поглавље у историји которских клариса започето је у седмој деценији XIV века, када су се редовнице преселиле у град. Према

¹ Franjevcima su kuću poklonili Bogdan i Picineg, sinovi Dragona de Scelpo, v. I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 62. Podatak o osnivanju franjevačkog manastira beleži Farlati, *Illyricum sacrum* VI, 440, VII, 12, 13, 44, 59, 188, 309. O ktitorstvu kraljice Jelene na Primorju, v. G. Subotić, *Kraljica Jelena Anžuska - ktitor crkvenih spomenika u Primorju*, Istoriski glasnik 1-2, Beograd 1958, 138-140. O istoriji franjevačkog reda u Kotoru, v. B. Живковић, *Проповеднички редови у касносредњовековном Котору*, Историјски часопис L (2003) 67-85; L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica 2006, 133-137.

² U Monumenta Montenegrina VI. Episkopi Kotori i Episkopija i Mitropolija Risan, ed. V. D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 2001, 162-163, napravljena je krupna greška jer je ženski manastir Svete Klare preveden kao “manastiri Poncelara ili Sv. Mare od Kotori”.

сачуваном извору, папа Урбан V (бенедиктинац) на молбу которске општине овластио је 1364. године которског бискупа Дујма да о трошку града сагради у Котору манастир за опатицу и тридесет клариса на месту некадашњег старог женског бенедиктинског манастира (*quoddam monasterium monialium ordinis sancti Benedicti*) који је због старости био напуштен и порушен. Которска општина обећала је да ће на том месту саградити за кларисе манастир са црквом, ораторијумом, звоником и осталим неопходним објектима за опатицу и тридесет сестара, будући да “општина осјећа посебну оданост за ред св. Кларе и жели да земаљско промјени за небеско, за похвалу Бога, божјег култа и увећање вјере.” Након изградње манастира за опатицу је постављена *Abbatissa Venerabilis et religiosa Domina Clara de Foro Julio*.³ Чињеница да је бенедиктински женски манастир уступљен фрањевачким редовницама одговара историјским приликама. Повезаност коју су кларисе имале са бенедиктинским монашким редом треба тражити прво у аскетском путу свете Кларе, а потом и у развоју самог реда и његове организације. Почетак Клариног одвајања од материјалног света и профаног живота започет је 1212. године када је побегла од своје породице (имућне властeosке фамилије *Offreduccio di Favarone* из Асизија) придружила се Светом Фрањи у његовој испосници у Порциункули. Након што је Клари и њеној пријатељици одсекао косу и обукао их у једноставну сукнену одећу какву је и сам носио, Свети Фрања их је послао у бенедиктински манастир *San Paolo de Bestia*. Након неколико дана, Клара и њена пријатељица Пацифика су морале да оду на сигурније место - у бенедиктински манастир *Sant'Angelo* на Monte Subasio. Њима се се ускоро придружиле Кларина мајка Ортолана и млађа сестра Агнеза. Пресудни корак који је означио формирање новог реда било је напуштање бенедиктинског манастира и пресељење сиромашних клариса у капелу *San Damiano*, коју им је уступио бискуп Гвидо.⁴ Премда су новоформирани просјачки редови преузели од бенедиктинаца улогу најзначајнијег црквеног реда, традиција бенедиктинског монаштва и даље је његована у одређеној ме-

³ Monumenta Montenegrina VI, 212-213, 214-215. O prelasku kotorskog starog benediktinskog manastira u ruke drugog franjevačkog ženskog reda, v. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split 1964, 506-507. O benediktinskim ženskim manastirima u Dalmaciji i njihovom prelasku u manstire klarisa, v. Id, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, Split 1963, 123-138.

⁴ Crkva San Damiano je bilo mesto na kojem se Svetom Franji dok se molio pred slikanim raspećem (ante imaginem Crucifixi) obratio Gospod sa zahtevom da treba da obnovi Crkvu (Francisce, vade et repara domum meam, quae, ut cernis, tota destruitur!) Izvod iz Legenda maior koji se odnosi na scenu Čudo sa Raspećem citiran je prema: A. Smart, *The Assisi Problem and the Art of Giotto. A Study of the Legend of St. Francis in the Upper Church of San Francesco, Assisi*, Oxford 1971, 265. O monaškom putu Svete Klare i uticaju Svetog Franje, v. J. Le Goff, *Saint Francis of Assisi*, London - New York 2004, 35-36.

ри и током касног средњег века. У том контексту, треба напоменути да су кларисе четрдесетак година од свог оснивања уз фрањевачку регулу поштовале и правило Светог Бенедикта, док су у потпуности задржале бенедиктински обичај да се на челу манастира налази опатица.⁵

Сходно средњовековном друштвеном поретку и хијерархији, женски манастири у Котору разликовали су се према сталежу. Которске кларисе су потицале из патрицијских породица, углавном локалних, о чему сведоче презимена редовница манастира Свете Кларе. Према исправи од 8. новембра 1440. године у манастиру Свете Кларе у граду живеље су: Lucija de Bascha, Дарчица из Сплита, Jeluša de Glavatis, Radula de Biste, Slavušā de Besantis, Nikoleta de Grubogna, Slavušā de Pelegrina, Nikoleta de Besantis, Маруша de Bolica, Jeluša de Mexa, Anukla de Besantis.⁶ Из једног документа са почетка XV века сазнају се услови под којим су которски племићи слали своје кћери у манастир Свете Кларе. На Великом генералном савету града Котора 1419. године, одлучено је да сваки которски племић (*quilibet Nobilis Catharensi*) који је послао или жели да пошаље своју кћер или кћерке у манастир Свете Кларе да би их посветио Богу, треба уместо мираза да издвоји педесет перпера, што је *secundum antiquam consuetudinem*. Уместо новца, може да поклони виноград или земљу, добро обрадиву и плодну, у истој вредности. Манастир од овога треба да добије незнатан део и нема могућност да га поседује, поклони, прода, пренесе, замени или отуђи, без сагласности Великог генералног савета града Котора.⁷

Извори с почетка XVI века бележе да су у то време которске кларисе биле веома активне у религијском животу града. Тада је у Котору почео да се гради манастир са црквом Госпе од Анђела, у близини цркве Светог Михаила. Ктитори Госпе од Анђела, Лука и Трипо Болица, поклонили су новооснованом манастиру неколико кућа. У манастир су ушле которске кларисе и преузеле васпитање девојака из племићких породица.⁸ Одлуком папе Јулија II 1511. године управа над црквом Светог Луке је предата кларисама Госпе од Анђела. Вероватно се исто десило и са црквом Светог Михаила, будући да су се 1512. године у дворани ректора окупиле представници племићких кућа које су полагале херeditарско право над овим црквама и потом га се колективно одрекли и

⁵ Formiranje franjevačkog kulta Svete Klare, oslanjanje i novine koje je doneo u odnosu na dotadašnji benediktinskih ženski model monahinja, analizirao je A. Vauchez, Sainthood in the Later Middle Ages, Cambridge 1997, 348-354, et passim.

⁶ Istorijski arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (IAK SN) V, 43. Manastir Svete Klare u Dubrovniku je bio namenjen samo patricijskim ćerkama, cfr. K. Јиричек, *Историја Срба*, књ. II, Београд 1984³, 274.

⁷ Monumenta Montenegro VI, 242-243.

⁸ I. Stjepčević, *Katedrala*, 63.

уступили цркви Госпе од Анђела.⁹ Да се врло брзо од оснивања Госпе од Анђела указала потреба за проширивањем манастира, сведочи опорука Ивана Драго од 14. јуна 1531. године. Иван је оставио монахињама Госпе од Анђела за проширење манастира 150 дуката, са обавезом да се чувају у катастику Светог Трипуна док се не потроше.¹⁰

Као последица обичаја према којем су многе девојке и против своје воље морале да се замонаше, у XVI веку се догодио један непријатан догађај, одредивши судбину манастира Свете Кларе у Котору. Папа је указом из 1540. године забранио примање нових сестара у манастир као казнену меру јер су редовнице живеле распусним животом. Ситуација се није смирила, већ кулминирала за време которског бискупа *Pavla de Besantis* (1565-1578), када су редовнице морале да напусте манастир и да га предају фрањевцима.¹¹

О управи и начину пословања манастира Свете Кларе у Котору податке пружају судско-нотарске исправе из периода четврте деценије XV века. У њима се истиче име Ленуше де Мекса, опатице манастира Свете Кларе (*Lenussa de Mexa, abbatissa monasterii sce Clare*). Поттицала је из познате которске патрицијске породице, чији су чланови заузимали угледне и значајне функције у општинској и црквеној управи. Опатица Ленуша је располагала целокупном економијом и управом манастира, са правом давања у закуп манастирске земље. Такође, велику добит манастири су остваривали путем тестаментарних легата. Судске исправе из времена од 1429. до 1440. године пружају слику о начинима и могућностима које је манастир имао у пословањима. Опатица Ленуша де Мекса је за давање манастирске земље у закуп морала да има сагласност монахиња окупљених на глас звона, као и пристанак прокуратора манастира и которског провидура.¹² Године 1429. прокуратори манастира су били Павле Бућа, Матео Бизанти и Лавренције Бућа.¹³ Они су на тој функцији остали све до 1440. године, са изузетком Павла Буће који се помиње као покојни у исправу из 1431. године.¹⁴ Године 1437. прокуратор манастира је био и Лука Јаковљев Пасквали.¹⁵ Манастир Свете Кларе је од општине добијао сваке године по двеста перпера, приходе из две врсте царина, као и приход од пореза на риболов. Изгледа да је

⁹ Ova odluka је потврђена i u dokumentu o vizitaciji kotorskih crkava biskupa Zborovaca 1658. године, cfr. M. Milošević, *Ključni dokumenti o crkvi Sv. Luke u Kotoru od kraja XII do kraja XVIII vijeka*, in: *Црква св. Луке кроз вијекове*, Котор 1997, 169, 175.

¹⁰ I. Stjepčević, *Katedrala*, 13, (prema IAK SN XLIII, 703).

¹¹ К. Јиречек, *Историја Срба*, књ. II, 274.

¹² IAK SN V, 42; SN V, 108; SN VI, 15-16; SN VI, 169.

¹³ IAK SN V, 108.

¹⁴ IAK SN V, 206.

¹⁵ IAK SN VI, 169.

општина покушавала да заобилази овај обичај, будући да су опатица и монахиње Свете Кларе 1447. године оптужиле општину да им не исплаћује уобичајене приходе који им припадају.¹⁶

О прихваћености и снази култа Свете Кларе и реда клариса у Котору сведочанство представља и ликовна представа коју је у XIV веку светитељка добила у оквиру сликане декорације которске катедралне цркве. Данас је поред фрагмената у олтарској апсиди сачуван и један број представа светитељки и светитеља насликаних у паровима на потрбушјима лукова наоса катедрале.¹⁷ Тачно време настанка фресака на луковима Катадрале није познато будући да се на основу исправе о исплати грчких сликара у Катедрали из 1331. године не може стећи увид да ли та година подразумева завршетак свих радова на живописању или исплату једног дела завршеног посла.¹⁸ Представа оснивачице реда клариса насликана је на западној половини потрбушја лука у западном травеју. Њен пандан је Света Луција која заузима источну половину лука. Света Клара, сигнирана као [S]CA CLARA, обучена је у мркољубичасту хаљину и плашт, а у руци држи свитак као свој атрибут. У питању је монашко правило које је написала за други фрањевачки ред. Света Луција, сигнирана као SCA LUC[IA] има тамноплаву хаљину и плашт црвене боје, а у десној руци држи двоструки крст. Поред Свете Кларе још само је Света Анастасија насликана са својим карактеристичним атрибутом - бочицом. Остале сачуване светитељске представе (Света Марија Магдалена, Света Марта, Света Маргарета, Света Катарина, Света Агата, Света Текла, Света Луција, Света Венеранда, Свети Августин и Свети Амброзије) у руци држе крст као атрибут.

Сликање Свете Луције и Свете Кларе у пару на луку которске катедрале може се посматрати у различитом контексту – историјском, симболичком и теолошком. На основном плану, светитељке су повезане хришћанским симболичким концептом - својим именима која означавају светлост. Поетско значење имена свете Кларе истакао је папа Александар IV приликом њене канонизације 1255. године - *Clara, claris praeclara meritis*.¹⁹ С друге стране, локалне црквене и социјалне прили-

¹⁶ G. Čremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XXXIII-XXXIV (1921-1922), 158.

¹⁷ Popis novootkrivenih predstava svetiteljki i svetitelja na lukovima Katedrale dala je J. Поповић - Гргуревић, *Прилог познавању зидног сликарства у катедрали св. Трипуна у Котору*, Бока 21-22, Херцег-Нови 1999, 107-137.

¹⁸ O živopisanju Katedrale sačuvana je sudsko-notarska isprava, prema kojoj se Marin Mekša, Petar Bugonov, Miho Buča i Ivan Dabronov obavezuju da isplate sav rad grčkim slikarima u crkvi Svetog Tripuna, v. *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326-1335*, ed. A. Mayer, Zagreb 1951 (MC, vol. I), 662 (isprava nosi datum 10. 6. 1331. godine)

¹⁹ O procesu i načinu kanonizacije Svete Klare (sa izvorima i starijom literaturom) v. A. Vau-

ке које су се дешавале у Котору, пружају историјски оквир за тумачење разлога сликања Свете Луције и Свете Кларе у пару. У непосредној близини јужних бедема и моста на Гурдићу првобитно је постојала црква *S. Maria de ponte sive de Gurgite*, коју помињу прве сачуване судско – нотарске исправе из XIV века. Опат и ректор цркве је у четвртој деценији XIV века био презвитер Vita de Çiçolo.²⁰ Године 1360. цркви је призидана капела Свете Луције, те се од тог времена назива црква Свете Марије и Луције. О сталешкој припадности монахиња у манастиру Свете Марије и Луције сазнаје се из једног процеса који је вођен готово век касније између которске властеле, грађана, Сињорије и папе. Поред манастира Свете Кларе, которска властела је имала претензије и на друге женске манастире у граду, те су се которски пучани 1455. године обратили за помоћ млетачкој Сињорији. Том потезу је претходила була коју је которска властела добила од папе, а према којој се у подели канониката которском пуку одузимају положаји које су раније заузимали. Зато су которски грађани упутили молбу млетачкој Сињорији да се заложи код папе да се поврати стање у каноникату какво је било пре доношења буле, односно да се одузме властели искључиво право над црквеним бенефицијама. Тада су упутили и посебну молбу да се пучанке не искључе из женског манастира Свете Марије и Луције, као што су биле искључене из манастира Свете Кларе. Посебно су истакли да је манастир Свете Марије и Луције подигнут управо за грађанске девојке које су желеле да се посвете Богу (*edificata e benefiziata per popolari di nostra città, sicut ex antiquis scripturis muranorum epigramis aparet*).²¹ Сукоб који се одигравао између властеле и пучана око градских цркава само је један у низу који су у то време потресали социјалну структуру града. У првој половини XV века у Котору су се заоштравале социјалне тензије, будући да је у граду тада живело осамсто породица из *populus* и само сто *nobilitas* породица.²² Улазак Котора у оквир Венецијанске

chez, *Sainthood in the Later Middle Ages*, 47, 56, 62, 394.

²⁰ Vita је био и прокуратор франјеваčkog манастира, а поистовећује се са fra Vitom, градитељем Деčана. Из овога се може претпоставити да је црква Свете Марије била под франјеваčким покровитељством. Црква Свете Марије од моста и njen опат и управитељ Vita помину се више пута везано за различите црквене послове, в. *Kotorski spomenici. Друга knjiga kotorskih notara god. 1329, 1332-1337*, ed. A. Mayer, Zagreb 1981, (MC, vol. II), 7, 10, 57, 184, 643, 698, 1244 (*procurator conuentus fratrum minorum de Catharo*), 1250, 1390, *et passim*. О презвитеру Viti Trifunovom Ćuĉo, opatu цркве Свете Марије на Гурдићу и заступнику male браће из манастира Светог Франје, на основу архивских података писали су: И. Стјепчевић, Р. Ковијанић, *Vita Трифунџов Которанин, неимар Дечана*, Историјски записи XI/1-2 (1955) 95-114.

²¹ G. Ćremošnik, *Kotorski dukali i druge listine*, 175-176.

²² И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа*, Београд 1950, 43.

Републике 1420. године означио је почетак увођења многобројних промена. Међу њима су биле и промене у друштвеној структури, које су припадале процесу који је захватио европске градове у позном средњем веку. Због несразмере између богатства и могућности учествовања у управи града, имућнији которски пучани су све отвореније исказивали незадовољство. Честе сукобе који су у таквој ситуацији избијали између властеле и пучана подстицала је сама *Serenissima*. Углавном је излазила у сусрет захтевима грађанства како би скучила властеоска права у одлучивању и градској управи. Слично се запажа и у црквеној управи у којој је племство имало највишу улогу (Капитол которских каноника је био састављен од најистакнутији чланова властеоских породица), а Венеција, чији су изабраници долазили на место которских бискупа, тежила је да смањи њихову моћ.²³

Ако се прихвати да је кључни разлог заједничког представљања Свете Кларе и Свете Луције лежао у црквеној историји Котора, онда се може дати и оквирно време настанка фресака на луковима у катедрали Светог Трипуна. На основу помена у архивској грађи оба манастира у граду, Свете Кларе за властеоске девојке (1364. године) и капеле Свете Луције призидане (1360. године) уз манастир Свете Марије намењен пучанкама, може се претпоставити да су представе ових светитељки на луковима Катедрале настале након изградње храмова њима посвећених у граду. На луковима Катедрале насликани су они светитељски култови који су били посебно развијени у Котору, односно којима су се посвећивале подигнуте цркве, манастири и капеле, као и чије су реликвије биле похрањене у градским црквама. Са друге стране, догађаји који су се средином XV века одиграли у Котору, накнадно су донели постојећим фрескама Свете Кларе и Свете Луције сталешку, социјалну и политичку конотацију.

У време трајања сукоба између которских пучана и властеле, спроведена је опсервантска реформа клариса у Италији, њиховој матичној земљи. Реформа је представљала део ширег фрањевачког напора ка успостављању строге стеге у својим црквеним редовима и обнове завета строгог сиромаштва. Током прве половине XV века посебно се истакао Свети Бернардин Сијенски који је у својим проповедима позивао на повратак ка духу и религиозности какве је својим животним примером и проповедима ширио оснивач реда, Свети Фрања. Носиоци реформи првог фрањевачког, као и реда клариса, били су фрањевци оп-

²³ О ulozi Venecije u podsticanju staleških sukoba, v. И. Божић, *Котор после прихватања млетачке власти*, in: *Немирно Поморје*, Београд 1979, 7-8. О sličnim promenama које су погадале dubrovačko друштво писала је: Z. Jeneković-Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovekovlja i humanizma*, Zagreb-Dubrovnik 1999.

серванти. Једна од последица опсервантске реформе био је и црни вео који су кларисе од 1460. године носиле.²⁴

Првобитно оформљен у складу са основним постулатима фрањевачке теологије, други ред сиромашних клариса је требало да његује строги вид аскетизма, стриктну *clausura* и сиромаштво као основни вид *Imitatio Christi*, односно уживљавања у Христов живот и његове муке. Напуштањем угодног живота властеле и прихватањем строгих аскетских принципа свог учитеља, Светог Фрање, Света Клара је постала модел побожним женама, посебно из властеоског рода, које су желеле да се посвете Богу. Фрањевачки теолози су Кларину жртву, односно њен покајнички живот и уздицање сиромаштва и понизности као кључних фрањевачких принципа, доводили симболички у везу са евхаристичком жртвом. Зато је светитељка асоцирана и визуелно и у списима са култом освећене хостије, док је један од њених атрибута била и монстранца. У *vita* Свете Кларе, коју је написао Tommaso da Celano, посебно је истакнута тежња светитељке да нахрани људе (чудо умножавања хлебова и уља). То је био основни каритативни принцип који је путем примера из живота омиљених светитеља представљан верницима као модел узорног хришћанског живота.²⁵ У складу са фрањевачком теологијом, Света Клара је проповед називала храном за душу и повезивала је са хлебом, а своју религијску усмереност на евхаристију светитељка је показала када је исткала педесет корпорала за бројне цркве у близини Асизија. Поред Свете Кларе, *hostiam vivam* је била и атрибут другим светитељкама: Светој Луцији, Светој Маргарети и Светој Агати.²⁶ Чињеница да су и њихове представе такође биле насликане на потрбушјима лукова у которској катедрали иде у прилог тумачењу целокупног програма ове сликане декорације са становишта евхаристичке симболике и усмере-

²⁴ O reformi manastira u Rimu, v. K. J. P. Lowe, *Nuns' Chronicles and Convent Culture in Renaissance and Counter-Reformation Italy*, Cambridge 2003, 112-115, et passim.

²⁵ Pored Svete Klare, čuda umnožavanja hrane činili su za svog života i Sveta Elizabeta Madarska, osnivačica trećeg franjevačkog reda, Sveti Dominik, Sveti Vincentije Fererski, Sveta Agneza de Montepulciano, Sveta Katarina Sijenska. O simboliци i značaju koju je hrana imala za formiranje poznosrednjovekovne religioznosti, posebno kod žena, v. C. Bynum, *Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women*, University of California Press 1988.

²⁶ O ikonografiji Svete Klare i njenim atributima, v. J. Wood, *Perceptions of Holiness in Thirteenth-century Italian Painting: Clare of Assisi*, Art History 14 (1991), 301-328; id, *Breaking the Silence: The Poor Clares and the Visual Arts in Fifteenth-Century Italy*, Renaissance Quarterly, vol. 48, no. 2 (Summer, 1995), 262-286. O značaju pričešća i kultu hostije u religioznoj praksi Svete Klare, cfr. C. Bynum, *Holy Feast and Holy Fast*, 99-102, et passim. O hostiji kao zajedničkom atributu kod ovih svetiteljki, v. C. Hahn, *Icon and Narrative in the Berlin Life of St. Lucy*, in: *The Sacred Image East and West*, ed. R. Ousterhout, L. Brubaker, University of Illinois Press 1995, 72-90.

ности позносредњовековне религиозности на хостију и напаћено тело Христово. Култ хостије, у чијој основи је стојао *compassio*, подражавање и емотивно уживљавање у страдање Христово, истакнут је и у иконографском програму главне апсиде катедрале Светог Трипуна. Избором сцена из циклуса Христовог страдања, визуелни акценат је стављен управо на догму о трансупстанцијацији која се у богослужењу понавља у најсветијем месту Котора, у олтарском простору катедрале.

Управо због значаја који је катедрала Светог Трипуна имала за град, средства за њено украшавање и сликану декорацију обезбеђивала је цела которска општина. Концепт штовања градског патрона, Светог Трипуна, имао је првенствено друштвени значај који се огледао у окупљању заједнице градске комуне и свих њених становника, од сиромашних, болесних и других маргиналних скупина, па до занатлија, трговаца и чланова градске администрације из редова властеле. С друге стране, патрон града је под окриљем своје катедралне цркве окупљао реликвије, али и ликовне представе светитеља чији су култови били посебно развијени у граду. Због тога је штовање свете Кларе, као оснивачице реда сиромашних клариса и фрањевачког аскетског модела, у которској средини потврђено местом који је светитељка добила у оквиру сликане декорације катедралне цркве.²⁷

Dr Valentina ŽIVKOVIĆ

THE CULT OF SAINT CLARE IN MEDIEVAL TOWN OF KOTOR (14-16 CENTURY)

Summary

In medieval town of Kotor, written sources and fine arts bears testimony to the acceptance and development of the cult of saint Clare, founder of the Second Franciscan religious order assigned to women. The earliest mention of the Saint Clare monastery (*Monasterii poncellarum, sive Sanctae Clarae de Catharo*) on the territory of Kotor's municipality is found in a law decree that is concerned with the election of monastery's procurators, that was issued during the service of bishop Raymundus Agouti (1331-1334). At the request of Kotor's municipality, pope Urban V has authorized bishop of Kotor Duymus to build a monastery for abbess and thirty nuns at the expense of the municipality, inside the walls of town, on the site of

²⁷ Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu Srednjovekovno nasleđe Balkana: institucije i kultura (br. 147012) koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

former female Benedictine monastery that had been in a state of neglect. Saint Clare was painted as a part of the fourteenth century fresco decoration of Kotor's cathedral of saint Tryphon. Accompanied by the saint Lucy, she was represented on the intrados of the western bay arch of the church. The scene has been analyzed based on the historical, symbolical and theological context, and as such, together with written sources, bears testimony of the worship of Saint Clare in medieval town of Kotor.

KEY WORDS: *St. Clara, Kotor, cult, Second Franciscian religious order, cathedral of Saint Tryphon*